

Sayı : 12 .

Sene : 1981 - 1982

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

*Prof. Tayyib Gökbilgin
Hatıra Sayısı*

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1982

ZİYA GÖKALP'İN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ¹

Rifat Önsoy

Gökalp bir iktisadçı değildi, iktisadın teferruatıyla fazla meşgul olmamıştır. Ancak kendisi bir sosyolog olduğu için cemiyeti incelediğinde sosyal müesseselerin de önemini kavramış, yükselmek isteyen Türk cemiyetinin iktisada kayıtsız kalamıyacağını anlatmak istemiştir.

Ziya Gökalp, iktisadî meseleleri asıl iktisadî eserlerden ziyade sosyolojiye âit genel eserlerden tedkik etmiştir. Biraz teferruat ile meşgul olmuş ise de muhakeme yoluyla neticeler çıkarmaya daha çok önem vermiştir. Kendisi belirli konular üzerine çalışma yerine, bir sahada tahlil ve muhâkeme yoluyla genel hükümler vermeyi ve sistemler kurmayı tercih etmiştir. Bu hâliyle Gökalp, 19. yüzyıl filozoflarından, iktisadî meseleleri mantık yoluyla halletmeğe çalışan Fichte'yi hatırlatmaktadır. Fakat Gökalp'ın iktisadî fikirleri başlıca iki kaynağa istinat etmektedir. Bunlardan birincisi Alman millî iktisad sistemi, diğeri de Fransız solidarizmidir. Türkiye'de milliyetçilik hareketinin başında bulunan Gökalp'ın millî vasfı dolayısıyla Alman mektebiyle alâkalanması beklenebilirdi. Bunun yanında ülkenin iktisadî kaynaklarını harekete geçirmek bakımından bu görüş çok elverişli unsurlar ihtiva etmekteydi. Durkheim ile Fouille'nin de dahil oldukları Fransız solidarite mektebi ise, Gökalp'ın da ötedenberi savunduğu içtimâî siyâseti hedef tutuyordu.

Gökalp yazı hayatına işlek bir ticâret ve fa'al bir kültür merkezi olan Diyarbakır'da başlamıştır. Onun iktisadî meselelere ilişkin ilk yazısı 16 Mayıs 1904 tarihli «*Diyarbakır Gazetesi*»nde yayınla-

1 Bu makale 1976 martında Hacettepe Üniversitesi tarafından düzenlenen «Ziya Gökalp Semineri»ne tebliğ olarak sunulmuştur.

nan «Kışla Meydanı» adlı makaledir². Mütefekkir burada memleketinin ekonomik durumuna temas ederek, Diyarbakır'dan komşu ülkelere ihraç edilen atların şehrin ticârî hayatına katkısını anlatır. Bu ilk yazıyı, daha sonraki yıllarda geliştireceği fikirlerin tohumlarını taşıyan «Dişten artmaz işten artar» başlıklı makalesi ta'kib eder³. Gökalp burada iktisadın yalnız tasarruftan ibâret olmadığını belirterek, servet artışının ancak bol üretim sâyesinde mümkün olabileceğini savunur. Bir ziraat ülkesi olan Türkiye'de bunun yalnız makineleşmeyle gerçekleşebileceğini, gerekli ziraat aletlerinin te'mininde de hükümetlerin çiftçilere yardımcı olmasını önerir.

«El-Kâsib...» adlı yazısında Gökalp, o günün terimleriyle iktisat ilminin başlıca meselelerini ele alır⁴. İş ve sermaye konularına değindikten sonra sözü himaye ve serbesti usullerine getiren Mütefekkir, bunlardan hangisinin uygulanabileceğinin o memleketin üretim durumuyla yakından ilgili olduğunu belirtir. «Makale-i iktisadiye» kanaat kelimesi üzerinde durur⁵. Gökalp'a göre her ferde düşen görev çok çalışıp çok kazanmaktır. Çünkü her ferdin devlet ve millete karşı hizmeti o ferdin yaptığı işle ölçülür.

Gökalp doğduğu şehrin diğer bir gazetesi olan «Peyman»da yayınladığı «Ziraat ve Zenaat» adlı bir makalede köy sahiblerinin gerçek çiftçi olmadıklarını, köy ağasının da köylülerin kendi ihtiyaçları sonunda ortaya çıktığını ileri sürer⁶. «Arâzi Münazâaları» başlıklı yazı çevredeki tarım sorunlarını ve arâzi sahipleri arasındaki ihtilâfları konu alır⁷. Bu kısa açıklamadan da anlaşılacağı üzere Gökalp'ın Diyarbakır'da 1909 yılına kadar neşredilen yazıları, daha ziyâde kendi bölgesinin ekonomik meselelerini konu almaktadır. Diyarbakır'daki bu yazı hayatı Gökalp için bir deneme ve gelecek için bir hazırlık safhası olmuştur.

2 Ziya Gökalp, «Kışla Meydanı», *Diyarbakır Gazetesi*, 10.5.1320, sayı 1388.

3 Ziya Gökalp, «Muhâsebe-i iktisadiye : Dişten artmaz işten artar», *Diyarbakır Gazetesi*, 26.10.1322, sayı 1503.

4 Ziya Gökalp, Ticaret : El-Kâsib..., *Diyarbakır Gazetesi*, 15.2.1323, sayı 1516.

5 Ziya Gökalp, Makale-i iktisadiye, *Diyarbakır Gazetesi*, 15.3.1323, sayı 1519.

6 Ziya Gökalp, «Ziraat ve Zenaat», *Peyman*, 6.7.1325, sayı 4.

7 Ziya Gökalp, «Arâzi münazâaları», *Peyman*, 10.8.1325, sayı 9.

Gökalp 1909 Eylülünde İttihad ve Terakki Cem'iyeti tarafından delege olarak Selânik'e davet edilmiştir. Bu vazifenin kabûlü ile onun siyâsî ve ilmî hayatında yeni bir devre başlamıştır. Ancak onun bu faaliyetlere geçmeden evvel Gökalp'in yaşadığı devre kısa bir göz atmak, konunun daha iyi anlaşılabilmesi bakımından faydalı olacaktır. Ziya Gökalp büyük mefkûrelerin, toplumların büyük buhranlar geçirdikleri yıllarda doğduğunu söyler. Gerçekten de Gökalp'in yaşadığı devir, ya'ni 1876-1924 arası Türk toplumu için büyük bir buhran dönemi olmuştur. İmparatorluk iktisâdî bakımdan oldukça güç durumdaydı. Ekonomi kendi kendini geliştirmekte güçsüz düşüyor, buna karşılık kapitülasyonlar, yabancı sermaye ve şirketler aracılığıyla güçlü Avrupa devletleri Türkiye üzerinde belirli bir tempoyla hegemonya kurmaya çalışıyordu. Birbirini ta'kib eden savaşlar ve orduyu ıslah etmek için girişilmiş teşebbüsler geride bir yığın borç bırakmıştı. Artık yabancı devletler, devlet içinde devlet hâline gelen Düyûn-ı Umûmiye'nin kefâleti olmadan borç dahi vermiyorlardı.

Gökalp böyle bir ortam içerisinde Selânik'e gelerek Türk toplumunun içinde bulunduğu buhranlara çözüm aramıştır. Mütefekkir bunları yaparken maddî şartları inkâr etmeden, manevî değerlerle bunlar arasında bir denge kurmağa çalışmıştır. Burada düşüncelerini etkiliyerek onu böyle tercih, ya da terkibe götüren kaynaklar da ilgi çekicidir. Selânik'te bulunduğu sırada neşrettiği makalelerinde en ziyade Fouille'nin te'siri altındaydı. Fakat 1912 sonlarında Bergson ve Durkheim'in eserlerini okumağa başladı. Bu son tesirler onda daha derin oldu. Siyâsî ve pozitif temâyülü onu Durkheim'e doğru sevketti. Bergson ile alâkası ise meraktan ileri gitmedi. Fakat bütün bunların yanında, Diyarbakır'da doğan Gökalp'in kişiliğinde ve kültüründe Anadolu'nun büyük bir tesiri olduğunu da unutmamak lâzımdır. Ziya Gökalp kendi ben'inin yerine toplumu ikâme etme başarısında hem Durkheim sosyolojisinden, hem de şark mistisizminden etkilenmiştir. Şark mistisizminde esas olan şey, ben'in ortadan kaldırılarak yerine Tanrı'nın konulmasıdır. Gökalp ise, Tanrı'yı ikâme etmeden ferdin yerine cem'iyeti koymuştur.

Ziya Gökalp İttihad ve Terakki'nin en yüksek organı olan Merkez-i Umûmî içinde ileri gelen üyelere biri ve aynı zamanda söyledikleri bir davranış kuralı hâline gelen, bir parti ideoloğu idi. Kendisine partinin ideolojisini kurma görevi verilmişti. Bundan do-

layı Gökalp'in, yazı hayatının Selânik döneminde ileride üzerinde duracağı meselelere «*Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler*» adlı yazısında yer verdiği görülür⁸. Tasarladığı yeni hayatı yeni iktisat, yeni âile, yeni bedaat, yeni felsefe, yeni ahlâk, yeni hukuk ve yeni siyâset olarak belirleyen mütefekkir, mes'elenin yeni bir medeniyet vücûda getirmek olduğunu ifâde ile, gerçekleştirilmesini düşündüğü yeni iktisad sistemiyle ilgili olarak şunları söyler : «Meselâ biz iktisâdiyat-ta küçük sanatlara tenezzül etmiyerek doğrudan doğruya fabrikacılığa teşebbüs edeceğiz. Denizlere hâkim olmak için ticâret gemilerinin en mükemmellerine mâlik olacağız».

Gökalp, kısa bir müddet sonra Selânik'den ayrılarak İstanbul'a geldi ve Dârü'l-fünûn'da sosyoloji dersleri okutmağa başladı. Bu dönem Gökalp'in gerek yazıları gerekse konferanslarıyla Türkçülük akımını kuvvetlendirmeğe ve millî şu'uru uyandırmaya başladığı çok hareketli bir devirdir. Zira İmparatorluk içindeki etnik unsurların hepsi milliyetlerini kazanmışlar, ulusal bilince erişmişlerdi. Bu konuda asırlarca ihmâl edilmiş olan Türkler'de de millet şu'urunun uyandırılması lâzımdı. Türkiye'nin İmparatorluk hâlinde devam edebilmesi için zaman çoktan geçmişti. O hâlde Türk unsuruna dayanan bir millî devlet kurulmalıydı. Gökalp çeşitli mecmu'alarda yayınladığı makâlelerinde bu fikirlerini inkişâf ettirdi. Bir taraftan kurulmasını arzuladığı modern devletin esaslarını tesbit ederken, diğer taraftan da onun yükselmesi için en önemli unsur olarak gördüğü millî bir ekonominin te'sisine geniş bir yer ayırmayı ihmâl etmedi. O 1916'dan itibaren «*İktisad Mecmu'ası*»nda neşrettiği bir makâle serisinde bu konuları ele aldı.

12 Şubat 1916 tarihli ilk yazısında, «Millî iktisadın ne olduğunu anlamak için önce milletin ne olduğunu bilmek lâzımdır» diyen Mütefekkir, millî iktisâdın önemini şöyle belirtir: «Türkleri bir câmi'a hâline getirecek ve Türk harsının teşekkülünü te'min edecek âmil-lerden biri de millî iktisaddir»⁹. 10 Nisan 1916 da neşredilen diğer bir makâlesinde o, millî iktisâdı şöyle tanımlar: «millî iktisâd ta'biri, iktisâd ilmiyle, iktisâd san'atından başka başka ma'nalara delâlet

⁸ Ziya Gökalp, *Yeni hayat ve yeni kıymetler*, *Genç Kalemler*, 2. cilt, 8. sayı

⁹ Ziya Gökalp, «Millet nedir, millî iktisad neden ibarettir I ?», *İktisâdiyat Mecmu'ası*, I.

eder, iktisâd ilmine nazaran millî iktisâd kavimlerin ma'ruz bulunduğu iktisâdî tekâmülün tabi'î ve zarûrî olarak vâsıl olduğu safhadan, ta'bir-i aharla iktisâdî hayatın bir enmuzeçinden ibarettir»¹⁰. Gökalp iktisâdî, âile iktisâdî, şehir iktisâdî ve millî iktisâd olarak bölümlere ayırarak, millî iktisâdın iki önemli hususuna temas eder, ya'ni üretimin ihtiyacı karşılayacak seviyeye çıkartılması ve bunun adilâne bir şekilde bütün ferdler arasında taksimi.

7 Aralık 1916'da yine aynı mecmu'ada neşredilen «Millî İktisad Nasıl Vücûda Gelir» başlıklı makâlesinde Gökalp, bünyemize uyacak iktisad sistemini ararken klâsik iktisad sistemleriyle işe başlamamız gerektiğini, zirâ bunların genel iktisad prensiplerini ihtivâ ettiğini, bundan dolayı da her toplumun bünyesine uymadığını söyler¹¹. O bünyemize uyacak millî iktisad sistemini tesbit ederken, milletin teknik seviyesinin, mülk durumunun ve hukukî müesseselerinin ilmî bir şekilde incelemeye tâbi tutulmasının şart olduğunu ileri sürer. Fikirlerinin çoğunu geçmişimizden gelen kültür hazinesinden alan Gökalp, mevcut müesseseleri incelerken «memleketin ve milletin mâzisini de göz önünde bulundurmalıyız» demektedir.

Gökalp'ın millî iktisad üzerine neşrettiği makâlelerin sonuncusu 8 Mart 1917 tarihli «Türklerde Millî İktisad Devreleri» başlığını taşımaktadır¹². Millî iktisâdın devlet şekilleriyle olan ilişkilerini araştıran Mütefekkir, devlet şekilleri ve onlara uygun düşen iktisad sistemlerini şöyle tesbit eder :

1. Medîne (Cite) / Medîne İktisâdî
2. İmparatorluk / Saltanat İktisâdî
3. Modern devlet / Millet İktisâdî

Türk toplumundaki iktisâdî yapıyı islâmiyetten önce ve Tanzimat devri için ele alarak sözü o zamanki duruma getiren Gökalp, şöyle devam eder : «Şimdi devletimiz asrî bir devlet mâhiyetini almağa başladığından, yeni millî iktisadımız tamamiyle millet iktisâdî şeklinde olmalı». Gökalp daha sonra Türkiye'nin geleceğinin millî iktisaddaki başarısına bağlı olduğunu ifâde eder.

10 Ziya Gökalp, «Millet nedir, millî iktisad neden ibarettir II ?», *İktisadiyat Mecmu'ası* I.

11 Ziya Gökalp, «Millî iktisad nasıl vücûda gelir ?», *İktisadiyat Mecmu'ası*, I.

12 Ziya Gökalp, «Türklerde millî iktisad devreleri», *İktisadiyat Mecmu'ası* I.

Ziya Gökalp Birinci Dünya savaşının sonlarına doğru kalene aldığı yazılarını 1917'den itibaren Merkez-i Umumi'nin yardımıyla çıkarmağa başladığı *Yeni Mecmu'a*'da neşretti. Savaşın aleyhteki seyrinden ümitsizliğe düşmeyen Gökalp, millî devlet kurma mücâdelesine devam ederek bu hususta çeşitli makaleler kaleme aldı. Bunlardan birisi 25 Nisan 1918 tarihli «Para ve Tesanüt» adlı makaledir¹³. Tesanütçülüğü hangi müessesenin doğru, hangisinin yanlış olduğunu gösteren bir mihenk taşıdır» diye ta'rif eden Mütefekkirin üzerinde durduğu diğer bir mesele de para konusudur. Gökalp, parasını yabancı şirketlerle bankalara yatıranları, yabancı bir devletin hisse senetlerini alanları «müstakbel bir düşmanı kendi vatani aleyhine tesliih eden bir gafil» sayıyor. Ona göre millî olmayan lisan, millî olmayan vezin ve millî olmayan edebiyat gibi millî olmayan, hâin, vatan düşmanı paralar da vardır. O, ancak kendi banka vir şirketlerimize yatırılan paraların millî tesanüte hizmet edebileceğine inanmaktaydı.

Aynı dergide, 9 Mayıs 1918 tarihinde yayınlanan «İktisâdî Vatanperverlik» adlı makalede Ziya Gökalp, iktisadî görüşlerini daha açık olarak ortaya koymaktadır¹⁴. Gökalp burada okullarımızda öğretilmekte olan Manchester iktisadını eleştirerek, bunun kozmopolit bir iktisad olduğunu, ancak büyük sanâyi'e sahip İngiltere için millî bir iktisad olabileceğini ileri sürer. Nitekim Amerikalı John Ray'la Alman İktisadçısı List'in bunu anlayarak kendi memleketleri için birer millî iktisâd felsefesi vücuda getirdiklerini belirtir. Sözü Osmanlı İmparatorluğu'na getiren Gökalp şöyle devam eder: «zavalı bizler İngiliz iktisadiyatının bir firiftesi olarak kaldık. Nasıl ki ah-lâkta, hukukta, bedi'iatta da hâlâ mukallitlikten, milliyetsizlikten kurtulamadık». Ona göre kapitülasyonların mevcûdiyeti su'urlu bir iktisad politikası ta'kib edilmesini geniş ölçüde engellemiştir. Millî sanayi'in himâyesi için gümrük ta'rifelerine hâkim olmak bu büyük engelin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilecektir.

Gökalp'ın iktisâdî görüşlerinin bir özetini, görüşlerini sistemleştirdiği *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde «İktisâdî Türkçülük»

13 Ziya Gökalp, «Para ve tesanüt», *Yeni Mecmu'a*, II.

14 Ziya Gökalp, «İktisadî vatanperverlik», *Yeni Mecmu'a*, II.

başlığı altında bulmak mümkündür¹⁵. Gökalp bu makalesinde eski Türkler'de iktisâdî hayat konusuna genel bir girişten sonra, bugün dahi tartışılan temel iktisad kavramları hakkındaki görüşlerini açıklayarak, Türklere en uygun gelenini araştırır: «Türkler hürriyet ve istiklâli sevdikleri için iştirakçi olamazlar. Fakat müsâvat-perver olduklarından dolayı fertçi de kalamazlar. Türk harsına en uygun olan sistem solidarizm ya'ni tesanütçülüktür». Buradan da anlaşılacağı üzere Gökalp, millî ruhu esas alarak ona uygun bir iktisâdî rejim tasavvur etmektedir.

Bugün üzerinde çok durulan ferdî mülkiyetle fazla temettü «Plus-value» hakkında Gökalp dikkate şayan fikirler ileri sürüyor: «Ferdî mülkiyet içtimâî tesanüde yararlı bulunmak şartıyla meşru'dur. Sosyalistlerin ve komünistlerin ferdî mülkiyeti ilgâya teşebbüs etmeleri doğru değildir. Yalnız içtimâî tesanüde yararlı olmayan ferdî mülkiyetler varsa bunlar meşru' sayılmaz. Ferdî mülkiyet gibi içtimâî mülkiyet de olmalıdır. Cemiyetin bir fedakârlığı veya zahmeti neticesinde husule gelen ve fertlerin hiçbir emeğinden hâsıl olmayan fazla temettüleri cem'iyete âittir. Ferdlerin bu temettüleri kendilerine hasretmeleri doğru değildir. Fazla temettülerin «Plus-value» cem'iyet nâmına toplanmasıyla husûle gelecek büyük meblağlar cemiyet hesabına açılacak fabrikaların, te'sis olunacak büyük çiftliklerin sermayesi olur. Demek ki, Türklerin sosyal mefkûresi ferdî mülkiyeti kaldırmaksızın sosyal servetleri ferdlere kaptırmamak, umûmun menfa'atine sarfetmek üzere muhâfazasına ve üretilmesine çalışmaktır. Türklerin bundan başka bir de iktisadî mefkûresi vardır ki, memleketi büyük sanâyi'e mazhar etmektir».

Sanayî ve zira'at arasındaki ilişkilere de temas eden Ziya Gökalp, sanayileşmemizin zira'atımız için bir engel teşkil etmediğini belirterek şöyle devam ediyor: «Çiftçiliği hiçbir zaman elden bırakacak değiliz; fakat asrî bir millet olmak istiyorsak mutlaka büyük sanâyi'e mâlik olmamız lâzımdır». Makalesinin sonunda büyük sanâyi'in ancak himâye usulünün tatbikiyle gerçekleşebileceğini ileri süren Mütefekkir, bu hususta Türk ekonomistlerine düşen görev: «Evvelâ Türkiye'nin şeniyetini tedkik ve sâniyen bu objektif tedkiklerden millî iktisadımız için ilmi ve esaslı bir program vücûda

15 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık yayınları, nr. 1660, İstanbul 1972, s. 161-165.

getirmektir» diye tanımlar. Ziya Gökalp bu programın gerçekleşmesinin her ferdin üzerine düşen görevi yapmasına bağlı olduğunu belirtir.

1922 yılında sürgünden dönen Gökalp, Diyarbakır'da çıkardığı *Küçük Mecmu'a*'da Türkiye'nin iktisâdî meseleleriyle ilgili bir takım makaleler neşretti. Bu yazılarıyla onun iktisâdî görüşleri hem derinlik kazanır, hem de ileriye doğru bir açılmayı ifâde eder. Bunlardan birisi, belki de en önemlisi 30 Temmuz 1922'de neşredilen «İktisâda Doğru» başlıklı makalesidir¹⁶. Yazar burada iktisâdın toplum hayatındaki önemini belirtmeğe çalışır. Ekonomik müesseselerin de din, ahlâk, estetik v.s. gibi birer tabiî hâdise, birer gerçek olduğunu savunan Gökalp, Marx'ın maddecilik anlayışını ve Demolins'in ekonomiye toplumda mübalağalı bir yer vererek «yarımın cemiyeti müstahsillerden ibâret olmalıdır» sözünü eleştirir. Daha sonra iktisadın önemine değinerek, onu diğer içtimâî fa'aliyetlerin temeli kabûl eder. Ona göre bir cemiyetde, hergünkü yiyeceği düşünmüyecek derecede gelire sâhib kimseler bulunmazsa, orada âlim, sanatkâr ve filozoflar yetişmez. Gökalp Türkiye'de büyük ilim adamlarının ve sanatkârların yetişemeyişinin, iktisâdî hayatımızın çok geri olmasından kaynaklandığını belirtir. Avrupa'da yalnız mütehasıslara kıymet verildiği hâlde bizde her şeyden bahsedenlerin otorite sayılmasından yakılarak bunun sebeplerini yine iktisâdî hayatımızda arar ve şöyle devam eder: «Bir memlekette iktisâdî hayat ne kadar yüksekse taksim-i âmal de o derece derindir».

Büyük Ta'aruzdan bir kaç ay sonra, vatanın kurtarılmasının yarattığı sevinç ve güvenle Gökalp'ın kaleme aldığı makale «İktisadî Mucize» başlığını taşır¹⁷. Gökalp geleceğe ümitle bakmakta, milletin askerî sahada gösterdiği mucizeyi iktisâdî alanda da tekrarlamasını istemektedir. Bu iktisâdî mucizeyi nasıl gerçekleştirebileceğimizi araştıran Mütefekkir, özel teşebbüsde iktisâdî kalkınmamızı gerçekleştirebilmek için ne sermaye, ne kâfi derecede bilgi, ne de cesâret olduğunu belirtir. O, bu bakımdan, devletin öncülük etmesini istemektedir. Ona göre bu teşebbüs için zaman çok müsâittir. Çünkü muhtelif askerî cephelerde tesis edilen imâlâthaneler yerine sulhtan sonra, memleketin muhtaç olduğu sanâyi tesisleri hükümet, hatta

16 Ziya Gökalp, Muhasebe: «İktisada doğru», *Küçük Mecmu'a*, I.

17 Ziya Gökalp, «İktisadî mucize», *Küçük Mecmu'a*, I.

belediyeler tarafından kurulabilir. Makalesinin sonunda İstiklâl savaşını kazanan mücâhidlere seslenen Gökalp, onlardan yeni bir mucize beklediğini belirtir. O, «Bu mucize millî medeniyetimize esas olacak iktisâdî mucizeden ibarettir» der. Gökalp İzmir İktisat Kongresi'nden bir kaç hafta evvel, çalışmalara ışık tutacağı ümidiyle kaleme aldığı «İktisâdî Kongre» başlıklı yazısında devletin iktisâdî fa'aliyet gösterebileceği sahaları tesbite çalışır¹⁸. Ona göre, ferdlerin ve şirketlerin yanında bütçeye sahip olan nâhiye ve livâlar ile bizzat devletin kendisi iktisâdî fa'aliyet gösterebilir. Ziya Gökalp bunların fa'aliyet sahalarını şöyle tesbit eder: «Husûsî teşebbüsle rekabet etmemek şartıyla, reji usûlünü tatbik ederek, fertlerin ve şirketlerin teşebbüs edemeyecekleri fabrikaları te'sis edebilirler».

Gökalp bu yazısında yabancı sermaye konusuna da değinerek, bunların çok defa siyâsî müdahaleleri için fazla bir hayır beklememiz gerektiği görüşünü savunur ve «kendi yağımızla kavrulmak ecebi tahakkümüne girmekten daha iyidir» der. Küçük Mecmua'da yayınlanan «İktisadi İnkilâb İçin Nasıl Çalışmalıyız» başlıklı makale millî hamleyi devletin hangi yollardan gerçekleştirebileceğini araştırmaktadır¹⁹. Gökalp sanayi devrimini gerçekleştirebilmek için fertlerde teşebbüs hassasının doğmasını beklemeden devletin derhâl faaliyete geçerek, askerî sahada olduğu gibi, sanâyide de Avrupa'ya ulaşmamız arzusunu izhar eder. Büyük sanâyinin ancak devlet tarafından kurulabileceğine işâret eden Mütefekkir, devamlı Türklerin devletçi olduklarını ve Türkiye'de her şeyin devletten beklediğini ifâde eder. O, devletçiliğin ferdiyetçiliğe karşı bir denge unsuru olduğu görüşünü savunarak şöyle devam eder : «Bu gün Avrupa emperyalizmi ferdi kapitalizme istinad ediyor. Biz devlet kapitalizmi sistemini kabûl edersek, kapitalist nâmıyla aç gözlü ve yırtıcı bir tâifenin memleketimizde vücuda gelmesine mâni oluruz».

Gökalp 1923 baharında *Küçük Mecmua*'yı kapatarak Diyarbakır'dan Ankara'ya geldi. Orada da iktisada dâir düşüncelerini, konuyu doğrudan doğruya ele alarak yahut dolayısıyla temas ederek

18 Ziya Gökalp, «Medenî havadisler, İktisadî Kongre, *Küçük Mecmua*, I.

19 Ziya Gökalp, «İktisadi İnkilâp için nasıl çalışmalıyız?», *Küçük Mecmua* I.

açıklamaya devam etti. 15 Mayıs 1924 târihli Cumhuriyet'de yayınlanan «Teşkilatçılar»²¹ adlı makalesinde Türkiye'de iş adamlarının yetişebileceği konusundaki ümitlerini açıklar : «Ben ümid ediyorum ki yakında bizde de iktisadın gâzileri, o büyük yaratıcı teşkilâtçılar, yâni iktisâdî müteşebbisler yetişecektir». Gökalp böylece ticârî hayatın en önemli unsuru olarak gördüğü müteşebbisler konusunu ele alarak, her şeyi devletten beklemenin doğru olmadığını, bunun yanında özel teşebbüse de büyük görevler düştüğünü vurgulamaktadır.

Ziya Gökalp, «İktisâdî Adem-i Merkeziyet» adlı diğer bir makalesinde devletin hangi şartlar altında iktisâdî faaliyetlere müdahale edebileceğini araştırır²¹. Yazar, Durkheim'ın «Ben bütün diğer sahalarda merkeziyetçiyim. Yalnız iktisâdî sahada adem-i merkeziyetçiyim» dediğini, yâni hükûmetin iktisâdî işlerde merkez olması gerektiğini hatırlatır. Kendisinin buna ancak bir şartla katılabileceğini ifâde eden Gökalp, bunu şöyle açıklar : «Bütün iktisâdî işleri yalnız iktisad mütehasısları tarafından idâre edilen bir devlet vücûda geldiği gün (Devlet iktisâdî işlere karışmamalı) kâidesi ortadan kalkar. Çünkü devlet iktidar sâhibi olan ellerde buldukça iktisâdî işlere karışabilir».

Gökalp, 29 Ağustos 1924 tarihli Cumhuriyet'de neşredilen «Ecnebi Sermaye» başlıklı makalesinde, yabancı sermaye konusuna tekrar değinerek, görüşlerini şöyle açıklar «Millî sermayemiz çoğalınca kadar, memleketimize yabancı sermayeler gelsin, millî teknisyenler yetişinceye kadar ecnebi teknisyenler gelsinler. Bunlar ikisi beraber memleketimizi imâr etsinler. Biz şimdilik tek başımıza, ne ferden, ne de hükümetçe bu işi başaramayacağız²²». Fakat burada hemen şunu da belirtelim ki, Gökalp, sâdece memleketimiz için faydalı olabilecek bir yabancı sermayeye taraftardır. O yukarıda da belirtildiği gibi siyâsî bir maksat veya sömürü amacıyla ülkeye sokulmak istenen ecnebi sermayeye kat'î olarak karşıdır.

Konuyu kısaca özetlemek gerekirse denilebilir ki, Gökalpçı dü-

20 Ziya Gökalp, Çınaraltı: «Teşkilatçılar», *Cumhuriyet*, 15.5.1340, 9. sayı

21 Ziya Gökalp, Çınaraltı: «İktisâdî adem-i merkeziyet», *Cumhuriyet*, 31.7.1340, 83. sayı

22 Ziya Gökalp, Çınaraltı: «Ecnebi Sermayesi», *Cumhuriyet*, 29.8.1340, 112. sayı

şünüşte iktisada ehemmiyetine uygun bir yer verilmiştir. Ancak Gökalp, kısa süren yazı hayatında daha çok sisteminin genel esasları üzerinde uğraşmak mecburiyetinde kalması sebebiyle iktisâdî meseleleri teferruath bir şekilde inceleyememiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmakta olduğu bir sırada millî devlet fikrini ortaya atarak bunun dayanacağı temel ilkeleri tesbite çalışan Gökalp, yeni kurulan devletin iktisada kayıtsız kalamıyacağına anlatmak istemiştir. Onun «İktisâdî Türkçülük» adı altında topladığı görüşlerinde «millî iktisad» fikri ağır basmaktadır. Bu, diğer bir ifade ile millî menfa'atler göz önünde tutularak izlenecek ekonomik politikadır. Uzun bir süre kapitülasyonların te'siriyle sosyal ve ekonomik bünyesi bozulmuş olan Türkiye için himâyeciliği uygun görüyordu. O, üzerinde ısrarla durduğu büyük sanâyi'in de ancak himayeci sistem sayesinde gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Sömürü şekliyle kapitalizm ve emperyalizme karşı olan Gökalp, sosyalizm ve komunizmi kat'î bir şekilde reddetmektedir. Bu sistemler arasında yaptığı te'lifçilik, «Tesanütçülük» adını verdiği toplum menfa'atını ferdî menfa'atın üstünde tutan, fazla temettüleri cemiyete mal eden ortalama bir görüşdür. Gökalp ferdi mülkiyeti toplum menfa'atlarına uygun düştüğü müddetçe meşrû saymıştır. Özel teşebbüsle devlet arasındaki ilişkilere değinen Gökalp, ne ferdi devlete ezdirmek, ne de devleti ferdlerin emrinde görmek istemektedir. Devlet ekonomik hayatta yol gösterici ve tanzim edici olup, rehberlik ve müdahale görevi vardır. Devletin iktisadî alandaki fa'aliyetinde «husûsî teşebbüsle, rekabet etmemek» şartını ileri süren Gökalp, yine onun iktisâdî işlere müdahalesini devletin iktisatça salâhiyetli ellerde bulunmasına bağlamaktadır.

Bankaların ve şirketlerin millî olmasını isteyen Gökalp, Türk iktisadçılarının Türkiye'nin iktisâdî şartlarını ilmî metotla incelemelerini önermektedir. Ona göre önemli olan alınacak tedbirlerin gerçeklere uymasıdır. Gökalp ecnebî sermaye konusunda mütereddiddir. Çünkü şimdiye kadar yurdumuza sokulan yabancı sermayeler memleketimizi sömürmek veya siyâsî amaçlara hizmet etmek gayelerine yönelmiştir. Onun için kendisi, aynı durumların bir daha tekerrür etmemesi için dikkatli olunmasını tavsiye etmektedir.

Gökalp sisteminde sınıf çatışmasına yer vermemiştir. Bu, bazıların ileri sürdüğü gibi bir eksiklik olmaktan çok, Gökalpçı siste-

min tesanüt fikrine, birlik fikrine dayanmasından ileri gelmektedir. O ferdlerin ferdleri, zümrelerin zümreleri, nihayet milletlerin milletleri sömürmelerini reddeder. Gökalp, «sınıflar yok, meslekler var» derken, tam manâsiyle samîmidir. Ziya Gökalp kendisinden öncekilere nazaran bir hamledir. O, devrinin iktisâdî meselelerini ele alarak onları en iyi bir şekilde ifâde etmiştir. Fakat bu problemlerin hepsinin o günün şartları altında çözümlenmesi beklenemezdi. Bu bakımdan denilebilir ki, Gökalp, daha ziyâde bir hedef tâyin etmiştir. Biz bugün bile bu hedefe ulaşma çabası içindeyiz. Her hâlde Gökalp'ın önemi de buradan gelmektedir.